

Биљана Сикимић*

*Балканолошки институт САНУ
Београд*

О СУЗАМА И КРВИ

Апстракт: Иницијална тема рада биле су телесне течности – сузе и крв – и њихове трансформације у традиционалним загонеткама у јужнословенском и ширем фолклорном контексту. Из угла логике загонетака рад се бави паразитима (буве, ваши) као денотатима и паремиолошком концептуализацијом црвене боје. Из угла семантичке и прагматичке анализе фолклорног текста, рад се бави и једним моделом загонетака са структуром дијалога и формулама казне за неуспешно одгонетање.

Кључне речи: традиционална загонетка, ауторска загонетка, дијалог, фолклорна формула, телесно, логика загонетке, прагматика фолклора

Полазиште за анализу чине два корпуса традиционалних загонетака: Збирка Стојана Новаковића из 1877. године, добијена минудиозном ексерпцијом у то време већ објављене фолклорне грађе и допуњена теренским бележењима разних приносника, али у којој, имајући у виду време у коме је настала, недостају примери из југоисточне Србије и збирка загонетака Татомира Вукановића (1979) прикупљана у периоду 1941–1968. у југоисточној Србији и на Косову. Овако добијен обједињени корпус у овом раду је допуњаван паремиолошком грађом из различитих јужнословенских извора. Нису узимане у обзир веће збирке, Вуковић 1890 и Бован 1980, због сумње у њихову аутентичност, а уз сваки Новаковићев пример стоји ознака у случају да је добијен од Вука Врчевића, будући да се ни за ове загонетке не може поуздано утврдити да ли су заиста традиционалне. Вук Врчевић је иначе 1857. године објавио и збирку која садржи 200 ауторских загонетака.

Етноанатомија и етнофизиологија

Анатомији и физиологији људског и животињског тела у овом прилогу се приступа из угла реконструкције традицијске културе. Управо зато овај одељак носи наслов у духу руске етнолингвистичке школе – етноанатомија и етнофизиологија (могле би се претпоставити једна паремиолошка анатомија и јед-

---

* biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Рад је резултата истраживања на пројекту № 178010 „Језик, фолклор и миграције на Балкану”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на паремиолошка физиологија, али би се оне бавиле обликовањем телесног у тексту загонетке што је тема којом се паремиолози одувек и баве). Телесне функције везане за метаболизам, телесне течности и излучевине нису превише честа тема традиционалних загонетака. У референтној збирци Стојана Новаковића (1877), осим крви и суза, које су тема овог рада, срећу се прилично ретко – мокраћа,¹ пљувачка,² слине³ и зној⁴ и то (са изузетком 'слина' и Врчевићеве ауторске загонетке са денотатом 'сузе')⁵ само у тексту загонетке, никад као денотат. Овом низу телесних течности могло би се прикључити и 'млеко', али се загонетке које описују дојење (са различитим моделима текста у зависности од тога да ли се односе на људе или на животиње) могу разматрати и као део прехранбеног кода.⁶ Савремени корпус загонетака Татомира Вукановића (1970) прикупљен на Косову и околини, садржи скоро исти опсег денотата, уз један пример загонетке за *љунку* ('испљувак').⁷

¹ Будући да 'мокрење' својевремено није било укључено у студију посвећену скатолошким загонеткама (Sikimić 1998), овде наводимо само неколико примера у којима се 'мокрење' јавља у тексту загонетке у нетрансформисаном и трансформисаном значењу и део је директних, експлицитних говорних чинова који постоје у оквиру структуре текста: Дај ми, мати, деленгало, да се проделенгам, да изидем на двор, да се *љобурам*. 'кључ и врата' (Новаковић 1877, 90), 'Дванаес' браћа у једније гаћа и све један другоме виче „Бјеж, брате, *љобураше*“ (sic!) 'кола' (Вукановић 1970, 67). И у следећем примеру 'мокрење' има своје право, нетрансформисано значење (што је иначе поступак уобичајен за питалице): Која животиња пије воду а не *мокри*? 'кокошка' (Вукановић 1970, 62).

² У свим расположивим примерима глагол *љувати* има значење 'просипати течност': Ти га љубиш, а оно те пљује. 'крчаг' (Новаковић 1877, 106), Два се старца преко плота пљују. 'лонац' (Мисле се два лонца кад уз вагтру кључају, Новаковић 1877, 118; 'грњићи кад врију' Вукановић 1970, 78). Имплицитно се 'пљувачка' као телесна течност у устима налази у опису мокрог локуса у коме су смештени зуби: Беле коке испод стрехе вире, нит' им кисне, ни потиче, а увек им је мокро. 'зуби' (Новаковић 1877, 66). За универзалност ове загонетке уп. Сикимић 2011.

³ Загонетка која описује поступак пражњења слина из носа била је анализирана у: Sikimić 1996, 75–78, 111–112.

⁴ Као специфично телесно излучивање зноја током великог напора вероватно треба разумети *белу њену* из загонетке са денотатом 'жрвњеви' која описује физичку борбу два актера, уп. нпр.: Два се старца трбухом туку, измеђ њих била пина кладе. 'жрвњеви' (Новаковић 1877, 55). Загонетке са овим мотивом могу имати и еротско читање будући да помињу телесни контакт два актера. Мотив истеривања *беле њене* која постаје *крвава* током борбе два јунака, уобичајен је у епици. У варијантама ове загонетке која описује технолошки поступак ручног мљења жита између два камена да би се добило брашно уобичајена замена за денотат 'брашно' је *бела њена*, али Новаковић има и једну варијанту у којој је замена *бела крв*: Два се брата секу, између њих бела крв иде. 'жрвњеви' (Новаковић 1877, 55).

⁵ Код Стојана Новаковића ова Врчевићева ауторска загонетка од четири стиха означена је звездичом: Бисер се моми низ лишице рони; знаш ли ми казат', што мому боли? 'сузе' (Новаковић 1877, 217).

⁶ У коду хране, 'млеко' се означава, на пример, и као *бели хлеб*, без обзира на то што је чак и у тексту загонетке експлицитно везано за телесно, уп. нпр. Бјела бјелу ћера преко б'јела поља: дај ми, бјело, б'јела хљеба испод б'јела скута. 'јагње' (Новаковић 1877, 72).

⁷ Уп.: Иш белка из куће. 'пљунка' (Вукановић 1970, 39).

Будући да је помињање неких телесних излучевина све до пред крај XX века било табуисано како у академској лексикографији, тако и у репрезентативним фолклорним збиркама, могуће је да је њихово релативно ограничено присуство у Новаковићевој збирци резултат различитих нивоа цензуре.⁸

Излучивање телесних течности 'мокрење', 'плакање', 'пљување' – од којих су друге две у традиционалној перцепцији света својствене искључиво људима – у тексту загонетке може бити изофункционално (као у ниже наведеним примерима [5] и [5a] *џлаче = бура*). У том случају је излучивање телесних течности (означено монолексемно, нпр. као *мокри, џлује, џлаче*) обавезно семантички трансформисано у односу на денотатом подразумевано значење 'капање/цурење неке течности'.

Плач и сузе

На метафори излучивања суза као традиционалног технолошког поступка печења ракије грађена је загонетка очигледно својевремено добро позната на српскохрватском простору будући да је Стојан Новаковић објављује у чак пет варијаната [1–5] са уређивачким коментаром да их у својој необјављеној грађи има још неколико (Новаковић 1877, 81). У свих пет варијаната, као одгонетка је наведен 'казан'. Без обзира на чињеницу да је из савремене перспективе у питању релативно сложен технолошки поступак, он је средином XIX века био општепознат будући да Новаковићу није било нужно и додатно објашњење, осим, сасвим лаконски, уз пример [5]: „мисли се казан кад пече”⁹

Загонетка је грађена на контрастирању материјала од којих су направљене две посуде потребне у процесу дестилације: једна посуда је метална, *ивоздена* [1–3] или *бакарна* [4], а друга је углавном *дрвена*, означена као *каја* или *каца*. Други реципијент може бити направљен од *јеловине* [1], али и од *земље* [4]. Овако именовани различити материјали од којих су направљене посуде неопходне у технологији печења ракије припадају етнографском инвентару традиционалних загонетака и комплементарни су са класичним етнографским описима овог поступка.¹⁰ Две посуде (односно преливање течности из једне посуде у другу) нису обавезно присутне у свим варијантама, нпр. у [5, 5a].

⁸ Неке телесне излучевине биле су анализиране у оквиру скатолошких загонетака у: Сикимић 1998.

⁹ Новаковићево детаљно објашњење технолошког поступка уз следећу загонетку о 'казану' свакако је било у складу са политиком цензуре тога доба: *Оно на оно, оно кроз оно, оно у оно иде. 'казан' „Мисли се капак на казану, лулић у табарци, и ракија, која кроз луку капље”* (Новаковић 1877, 81). Наиме, ова загонетка има јасно опцене интенције будући да се – на лексичком нивоу – у тексту не именује ни једна реалија већ се користе искључиво заменице.

¹⁰ Етнографском опису блиска је ауторска загонетка Вука Врчевића (у транслитерацији): *Брећ сам сином винског трага (1) / а шћер рађем јачу од врага (2); / испод мене огањ гори, / главу у зној сву претвори. / Из главе ми труба лежи, / којој велим: „зној потежи.” / Кроз воду ми живот тече, / али воду не дотиче. / Трбух с трубом што избљуе, / неког блажи, неког трује (3). 'котао ракински' (Врчевић 1857, 27). Врчевић уз ову заго-*

- [1] Гвозден седи у лугу у гвоздену клобуку; сузе му капљу уз јелову кацу. 'казан' (Новаковић 1877, 81)
- [2] Седи старац у лугу, гвоздена му капа; сузе му капљу у гвоздену капу. 'казан' (Новаковић 1877, 81)
- [3] Гвоздено маче пред Богом плаче; сузе му капљу у дрвену капу. 'казан' (Новаковић 1877, 81)
- [4] Бакрен седи у лугу у земљану клобуку, сузе му капљу у земљану капу. 'казан' (Новаковић 1877, 81)
- [5] Сједи старац на пању, па плаче. 'казан' (Новаковић 1877, 81)
- [5a] Седи владика у ладу и бура низ браду. 'казан за печење ракије' (Вукановић 1970, 89)

Када у структури ове загонетке изостане веза између две посуде, односно када се текст редукује на паремолошку формулу која се може описати овако: маскулини антропоморфни актер (*владика, сџарац, ђаво*) седи на неком локусу (*лад, њан, ѓрад*) и лије сузе *низ браду* – загонетка може да се припише и прилично произвољном сету денотата – 'лонац', 'свећа', 'кокошка на јајима' [5a–7a], 'млин' [8].

- [6] Старац седи на пању, сузе му иду низ браду. 'лонац' (Мисли се лонац кад ври. Новаковић 1877, 118)
- [7] Sjedi dedo na gradu, lije suze niz bradu. 'mum kad gori i plavi' (Zovko 1930, 154)
- [7a] Седи старац на граду, лије сузе низ браду; чека синова од белих градова. 'квочка (на јајима)' (Новаковић 1877, 87)¹¹

Ова формула може послужити и као наративни увод за кратак монолог са елементима тужбалице карактеристичан за модел загонетке са денотатом 'млин' [8–9]. Новаковић у својој збирци има и пример исте формуле у орнитонимском кључу (*врабац, сокол*), али тада изостаје антропоморфни телесни атрибут *брада*. Наративни увод у другим варијантама загонетке о 'млину' често експлицитно именује монолог који даље следи у тексту као *лелекање*, а и сам монолог садржи формуле карактеристичне за тужбалицу (в. Sikimić 1996, 99–101),¹² уосталом као и пример [8]: *џешко мене кукавцу*. У питању је свакако

нетку има још три објашњења: (1) тропом пошто се оциједи вино, (2) ракију, (3) т. ј. ко умјерено или преко начина ракију пије (Врчевић 1857: 86). И ова Врчевићева загонетка, као и све остале, написана је у првом лицу јединине (загонетке у првом лицу множине односе се на комплексне денотате, нпр. 'четири годишња доба', 'душа и тијело', 'истина и лаж' и слично); осим у броју и у роду одговара денотату (у овом примеру у питању је именица мушког рода 'казан'), што није случај код традиционалних загонетке.

¹¹ О загонеткама са денотатом 'квочка лежи на јајима', уп. Sikimić 1994, Сикимић 2011а.

¹² Неке варијанте исте загонетке о 'млину' без монолога у форми тужбалице структурно су обликоване у неуправном говору. У њима се, структурно, прво замена денотата који нариче лоцира (најчешће на *камен*). На лексичком плану 'нарицање' не помиње ни *илакање*, ни *сузе будући* да се активност замене денотате, углавном одређује са: *лелече / кука / блебеће / јаоче*. У неким варијантама исте загонетке постоји и метатекстуални коментар сажаљевања актера који понавља формулу из 'тужбалице': *Кокот кука кукањем, куку њему до Боја* (Поповић 1892, 175); *Лелек седи на камену, леле му је до вијека* (Николић 1971, 53); *Леле седи на камену, леле њему до Боја* (Кића 1905, 5). Значење 'лелекања' уз денотат 'млин' логичније је тумачити као 'прављење буке' него 'капање воде'. Наведена формула **актиер седи на неком локусу и лије сузе у горњим примерима* [8–9], осим као

прагматички маркиран исказ у структури текста загонетке, посредан, индиректан говорни чин жалопојке усмерен на изазивање сажаљења, односно имлицитне молбе.

[8] Ђаво седи на пању, рони сузе низ браду: тешко мене кукавцу, ја сав свет нахраних, а себе не нахраних. 'млин' (Новаковић 1877, 134)

[9] Сједи врабац на пљуску, саме сузе капље: сав сам свијет озобао, још се нисам назобао. 'млин' (Новаковић 1877, 134–135)

На лексичком нивоу 'плакање' се у тексту загонетке може изразити и у форми синтагми: *сузе му кайљу* [1–4], *сузе кайље* [9], *сузе му иду* [6], *лије сузе* [7], *рони сузе* [8], које се све у процесу одгонетања своде на значење 'капање течности'.

Мотив 'плакања пред Богом' има хришћанску конотацију и денотате 'кандило', односно 'свећа'. У логици ове загонетке, значење глагола 'плакати' подразумева дословно 'лити сузе' које се даље поново своди на значење 'капати' (нека течност), као и у свим осталим претходно наведеним примерима.

[10] Жуто маче пред Богом плаче. 'кандило' (Караџић 1821, 55, односно 'свећа' у: Вукановић 1970, 124, као и пример [7])

Наизглед нејасна Новаковићева загонетка са мотивом плакања за денотат 'лонац и кашика' [11], такође је грађена на опозицији два различита материјала од којих су направљени ови предмети покућства: лонац је земљан, а кашика је дрвена.

[11] Земља плаче, гора је забала. 'лонац и кашика' (Новаковић 1877, 118)

Појање свештеника приликом посмртних обреда у следећој питалици део је опозиције 'певање' и 'плакање' уз семантичку генерализацију: сакрално певање > певање уопште. Загонетке грађене на опозицији певања и плакања, у уобичајено антропоцентричном кључу одгонетања, а захваљујући асоцијацијама на неке друге физиолошке радње, универзално имају опсцене ефекте (уп. нпр. Taylor 1950, 279).

[12] Ко пјева кад други људи плачу? 'попови' (Караџић 1821, 56)

Овом корпусу традиционалних загонетака које у тексту садрже помињање суза, уз одређену ограду због могућих ауторских интервенција, могла би се додати и следећа варијанта загонетке за 'кишу' која садржи за фолклор нетипичну синтагму *злајине сузе*: Поручила доња госпа горњој: пролиј твоје златне сузе, е умријех од црне суше. 'земља (кад испуца од суше)' (Врчевић, Новаковић 1877, 61). У другим варијантама ове загонетке – било са говорним чином молбе или са наративним описом обраћања молбом доњег актера горњем за лек ('земља моли небо за кишу') као традиционални лек за ране, на

значање 'прскање воде из воденичног кола', може бити и само фолклорна формула будући да се логички елементи за решавање ове загонетке налазе и у другом делу текста: није реч о живом бићу које осећа глад, млин само производи храну. Структура исте загонетке може бити и сасвим једноставан опис денотата који производи буку и не осећа глад (технолошки поступак млевења жита у млину и у жрвњу је сличан): Тулече и вазда лелече, вазда једе, и никад сит. 'жрвњеви' (Новаковић 1877, 55).

пример, за ране на испуцалој кожи – именује се *сало*. Детаљније о овом моделу загонетака у Sikimić 1996, 245–248.

Бело и крваво

Традиционална загонетка ретко када садржи елементе националне идеологије, ако се помињу припадници других народа онда су они или антропоморфне замене денотата без логичке функције или је у питању кодирање боје денотата, најчешће – црне (*Цијанин*, *Цијанка*).¹³ Помињање везе крви и тла, тако уобичајено у уметничкој књижевности XIX и XX века, није оставило трага у јужнословенским традиционалним загонеткама.¹⁴

Крв се у традиционалним загонеткама углавном јавља у нетрансформисаном значењу без обзира на то да ли је у питању анимална и људска. Загонетка помиње људску крв у безопасном по живот контексту, често шаливом: када је користе за своју исхрану домаћи паразити. Анималну крв традиционална загонетка налази у месу домаће животиње, како ће то у наставку бити показано на балканском моделу загонетке за 'бубрег у лоју' [13], односно за 'лој' или 'сало' овце (*брав*) или свиње (*вейар*) [14–22].¹⁵ Будући да се (животињска) крв, сало и лој у овој загонечи третирају као део кулинарског кода (храна животињског порекла), у тексту загонетке нема места за било какав језички табу. Подразумева се да животиња у чијем се телу налазила у загонечи поменута крв – више није жива. Корпус бугарских загонетека (Стойкова 1970) македонске и бугарске примере ове загонетке [21–22] наводи у оквиру теме материјалне културе, подтема „храна и предмети у вези са исхраном и припремањем хране”, где су укључени још хлеб, пита, млеко, сир, туршија и слично.

На делу је антропоцентричан поглед на свет који разликује месо животињског порекла и саму животињу (зооним), једнако као што постоји разлика између појмова дрво (као грађа, материјал) и стабло дрвета (дендроним), с тим што се ова друга дихотомија (*lignum vs. arbor*) у словенским језицима не успоставља на лексичком, односно етимолошком нивоу (уп. Сикимић 2016).

Фолклориста Арчер Тејлор (Taylor 1953) посветио је посебну студију загонеткама са дијалогском структуром, за које у ареалном погледу запажа да су посебно фреквентне у индијском фолклору.¹⁶ У питању су и у Европи широко распрострањене загонетке са дијалогском структуром и бинарним де-

¹³ Странци се у загонеткама помињу и у функцији актера чија је карактеристика 'неразумљив говор', нпр. Грчић грчки говори, ни Грк не зна што збори. 'дете' (Врчевић, Новаковић 1877, 41), уп. и примере у: Sikimić 1996, 158–162.

¹⁴ За анализу везе крви и тла, уп., на пример, Bauman 1992, Buchowski 2010, 26–28, 38–39.

¹⁵ О специфичним одликама балканских загонетака в. Сикимић 1995, Тунин 2012.

¹⁶ A dialogue between two speakers who are characterized by appropriate adjectives consists of an inquiry about the destination of one of the speakers and his reply, "What does it concern you?" This dialogue is used as a riddle to describe a brook and a meadow, a brook and a pebble, a brook and a tree, a brook and a laborer, and a scythe and a meadow. Although these answers differ considerably, we need not hesitate to see in them the variations of a single enigmatic theme (Taylor 1953, 67).

нотатима 'ливада и поток', 'дим и ватра', 'лонац и ватра' код којих се дијалог два међусобно просторно и/или функционално повезана денотата може свести на питање једног 'Одакле долазиш?' и на одговор другог: 'Не тиче те се', а који су већ били анализирани уз угла могућности реконструкције текста и етимологије специфичних паремиолошких лексема (Sikimić 1996, 248–255).

Са друге стране, у широком јужнословенском ареалу забележене су бројне варијанте загонетке са дијалогском структуром и јединичним денотатом 'бубрег у лоју' или 'лој' које почињу постављањем питање денотату: 'Где си био?'. Денотат ('лој') одговора да је 'био у крви'. Варијанте ове загонетке забележене су у источном и централном делу јужнословенског простора, а постоје и у румунском фолклору. Стојан Новаковић у својој збирци наводи да располаже са шест потврда ове загонетке, али објављује само једну од њих (Новаковић 1877, 117). На основу Новаковићевих скраћеница за потврде које поседује, ареал ове загонетке би се могао одредити као југозападна Босна, Херцеговина и северна Србија, што у целини потврђују и касније записане варијанте. Ареал распрострањања македонских варијанта би се могао одредити као јужна и источна Македонија (Кукуш, Ђевђелија, Штип), а бугарских – југозападна Бугарска (Банско) [20–23].

Дијалог се у варијантама наставља навођењем разлога зашто денотат није крвав, које сам денотат објашњава својом некадашњом позицијом у односу на крв. Ова позиција у варијантама може бити и централна и периферна. У структурном погледу, одлика овог модела загонетке јесте непостојање нарративног увода у дијалог, а денотат је јединичан без обзира на то што у дијалогу учествују два актера (текст загонетке се састоји из најмање два турнуса). Питање паремиолошког идентитета адресанта (самог загонетача?), који поставља питања познатом адресату (денотату) представља суштинску структурну разлику између овог модела загонетке – за сада искључиво балканског – и оних које анализира Арчер Тејлор, а које подразумевају дијалог два (позната) денотата (Taylor 1953).

[13] Ош био, ђе си био? – У крви сам био. – Што крвав нијеси? – У сриједи сам био. 'бубрег у лоју' (Врчевић, Новаковић 1877, 10)

[14] Ош био, ђе си био? У крви био, а окрвавио се нисам. 'лој' (Мићевић 1952, 353)

[15] Ош бјелове! ђе си био? – У крви сам био, окрвавио се нијесам. 'лој у браву' (Катурић 1894, 75)

[16] Гдје си био, бијели? Био сам у крви. Зашто нијеси крвав? Био сам у сриједи. 'Лој' (Новаковић 1877, 117)

[17] Кут белов, где си био? – У сред сам био. – Кут белов, где си био? – У крв сам био, па се нисам учинио. 'сало у вепра' (Косовац 1906, 6)

[18] Белов, белов, ђе си био у лов, те си тако крвав. 'перајка' (Вукановић 1970, 83)

[19] У крви се родих, у крви сам живио, а крв не видио. 'бубрег у лоју' (Врчевић, Новаковић 1877, 10)

[20] Уч-пилич, куч-пилич, къде беше? – Ф темен дол. – Шчо прави? – Кърф локах. – Оти не се извале? – Ут далеко стоях. 'лој' (Кукуш, Шапкарев 1926, 189)

[21] Шум, шум, бела Недо, дека беше? – У темен дол. – Шчо прави там? – Кърф лока. – Оти не се извала? – Скраја бе. 'лој' (Штип, Чачаров 1893, 209 уз напомену: „дојта у човеко?“)

[22] Елен беал, де си бил? – Ф тевен дол. – Шо си прил? – Кърф сџм пил. – Кам ти крџфта? – На креай село беах, те се не овџртеах. 'бело свињско сало' (Разлошко, Молерови 1954, 371–372)

[23] Куч-белич, къде беше? – Уф темен дол. – Шчо чини? – Кърф локах, уф стреди стоях, от калта маках. 'врста инсекта, мак. брџмбар' (Гевгелија, Шапкарев 1926, 179)

Постоје две варијанте без дијалога [18–19] будући да је из угла логике ове загонетке дијалoшка структура рeдундантна. Ипак, релативно широк ареал распрострањања и посебно постојање истог модела како на јужнословенским језицима, тако и на румунском, указује на старину модела са дијалoшким структуром, и то у свим примерима доследно без наративног увода. У српским варијантама ове загонетке без дијалoшке структуре [18–19], сачувани су неки елементи логике загонетке: очекивано је да денотат буде крвав а он то ипак није [18], односно загонетка је обликована у форми постављања питања али са трансформисаним логичким садржајем [19]. Ова релативно рецентна косовска загонетка коју је забележио Татомир Вукановић [19] укључена је у анализу зато што би по структурним елементима текста могла да припада овом моделу, без обзира на то што јој је, у складу са промењеном логиком (денотат јесте крвав), приписан и сасвим различит денотат ('перајка'). Другачији денотат ('врста инсекта') приписан је и једној македонској варијанти [23], без обзира на то што њена логичка структура није промењена.

Осим на дијалoшкој структури, овај модел загонетке базира се и на констатовању беле боје денотата и непостојању трагова крви у којој се денотат налазио пре момента вођења дијалога. Белом бојом је означена замена денотата у делу јужнословенских варијаната: *био*, *бели*, *б(ј)елов* [13–18], *бела Нега*, *куч белич*, *елен беал* [21–23].

Крв представља референтну тачку у односу на место на коме се води дијалог. Загонетачево питање ('Где си био?') подразумева удаљавање денотата од те тачке и приближавање месту на коме се води дијалог.

Етноанатомија је сигурно била одлично позната у традиционалној етноветерини (уп. колективни обичај клања свиња у коме учествује целокупна породица, често уз бројне рођаке и суседе), из паремиолошке перспективе денотат ('лој') у односу на крв позиционира се као у *сриједи* [13, 16], у *сред* [16], у *ф сиреди* [23], у *и далеко* [20], *скраја* [21], *на креай* [22]. Неке македонске/бугарске варијанте (за разлику од српских/хрватских) имају шест турнуса у дијалoгу и још једно питање загонетача упућено денотату 'Шта си радио?'. Одговор на то питање садржи мотив 'пијења крви': *Кърф локах* [20, 23], *Крџф лока* [21], *Крџф сџм пил* [22]. Овог мотива нема у српским варијантама.

Из угла лингвистичке анализе фолклорног текста повод за размишљање пружају три херцеговачке варијанте ове загонетке [13–15] у којима се у првом турнусу загонетач обраћа денотату питањем: *Ош био, ђе си био?* односно: *Ош бјелове, ђе си био?*¹⁷ Замена денотата *био* [13–14] у складу је са особинама дијалеката у приближно истом ареалу (уп. нпр. Ђуровић 1992, 87–88; Стијовић 2007, 49; Јовановић 2011). Неке варијанте замене денотата (*белов, бјелов*) могу се тумачити као име пса, зооним, мотивисан белом бојом [15, 17, 18].

Постојећи речници лексему *ош* одређују као узвик којим се тера пас (RJAZU s. v. 2. *oš*), нека друга домаћа животиња (РСАНУ s. v. *ош*), или човек (Гаговић 2004, 184). Речник САНУ и лексему *куџ* [17] одређује као узвик за дозивање пса. Речник ЈАЗУ, отвара још једну, посебну одредницу за *ош* коју одређује као „*гјеџса тамна значења и постанја*” (RJAZU s. v. 3. *oš*), управо на основу једног примера ове загонетке објављеног у Српско-далматинском магазину из 1863. године, а записаног вероватно у околини Требиња.

Јединствена по својој структури (у форми дијалога али са јединичним денотатом), анализирана јужнословенска загонетка ипак има структурне паралеле са текстовима из дечјег фолклора у коме се човек обраћа домаћој мачки прво узвиком за дозивање и питањем *'где си била'* (на пример: *Мујс, маца, ђје си била?*), следи мачкин одговор у коду хране (и то – крађе хране), а дијалог се у неким варијантама наставља и даље (уп. Сикимић 1997).

У румунском корпусу загонетака Артура Горовеја (Gorovei 1898, 382) постоје три варијанте ове загонетке чија одгонетка експлицитно указује на *'свињску маст'*, односно *'лој'*, а примери су записани у Буковини. Све три варијанте имају исту дијалогску структуру постављања питања и давања одговора, али је једна скраћена и садржи само питања [26]. И у румунским варијантама загонетач лично поставља питање денотату, а денотат му одговара. Прво постављено питање је исто као у јужнословенским варијантама, а своди се на: *'где си био?'*. Одговор денотата на друго постављено, односно претпостављено питање (*'зашто није/јесте бео?'*) непрецизан је у анатомском погледу (*'био је у већој дубини'*). Румунска фолклорна формула *Munți cărunți* означава планине покривене снегом и такође указује на белу боју денотата, али се његово етноанатомско позиционирање у односу на крв не помиње; друга формула (*Cimilaș laș*) искључиво је паремиолошка и маркира почетак загонетења:

[24] *Cimilaș laș, de unde foc te luași, din cei munți crunți? – Dar cum n-oiu fi crunt, dacă eu îs mai de-afund!* [– Бимилаш лаш, из које ватре си изашао, са каквих белих планина? – Како не бих био бео, кад сам из веће дубине.]

[25] *Cimilaș laș, de unde ești isdaș? – De pe cei munți crunți. – Tu de ce nu ești crunt? – De ce? Că eu sunt mai afund.* [– Бимилаш лаш, одакле долазиш? – Са оних белих планина. – А ти зашто ниси бео? – Зашто? Јер сам из веће дубине.]

¹⁷ Катурсићева збирка загонетака прикупљена је у околини Билеће у Херцеговини, Мићевићева је такође из Херцеговине (Попово поље), а и Вук Врчевић је део своје грађе прикупио у Херцеговини.

[26] Iepuraș golaș, cum de nu ești crunt, și cât ești de-afund? [Голишави зе-чићу како ниси бео и колико си из дубине?]

'Сало/лој' и 'бубрег у лоју' припадају малобројној групи унутрашњих делова тела који се јављају у функцији денотата у традиционалним загонеткама.¹⁸ Врло је вероватно да у оквиру те групе само ови денотати припадају искључиво анималном коду (и прелазе у код хране), будући да су сви остали загонетани унутрашњи органи (у фолклорном кључу традицијске културе) антропоанимални: кост и црево и јављају се само у тексту загонетке, ретко када као денотат.¹⁹ Посебну позицију у традиционалној анатомији заузимају унутрашњи делови уста будући да су ипак видљиви – зуби и језик.

Паразитолошки екскурс: 'своје' крвопије

Крв је честа тема традиционалних загонетака које се одгонетају као бува и/или ваш, а ове се – бар што се словенске традицијске културе тиче – перципирају као саставни део људског тела без обзира на социјални статус човека (о чему сведоче и бројне загонетке за вашке у коси, уп. Сикимић 2016).

Инсекти, односно животиње које се хране крвљу представљају универзалне денотате, познате у фолклору свих народа. У наставку ће бити наведени само примери јужнословенских загонетака у којима се крв експлицитно помиње у тексту загонетке и то само егземпларно, без претензија да се сагледа целокупан корпус варијаната.

Постоји веома велики број српских/хрватских (али не и македонских и бугарских) варијаната модела загонетке које описују клање вола у географски бинарно дефинисаном пејзажу: последица убијања/клања вола између две планине јесте то да су обе планине окрвављене [27–33]. Логички, ова загонетка је изграђена на изостанку метафоре будући да анимална крв остаје анимална (во > бува/ваш) без обзира на то што је паразитског порекла, али број 'два' (*два дола, двоје њланине*) није лако паремиолошки препознатљив као 'прсти' (уобичајено је то број 'пет').²⁰ Парадокс ове загонетке састоји се у диспропорцији именованог географског пејзажа и количине крви потребне да би се он окрвавио: то је могуће само ако постоји реална пропорција са величином 'животиње'.

[27] Уби вола бивола, окрвави два дола. 'кад се ноктима утуче буа, или уш' (Караџић 1821, 41)

[28] Убих вола бивола, окрвавих два дола. 'буха' (Новаковић 1877, 12 објављује један пример са четири потврде, као и варијанту са различитим глаголом: *заклах*)

¹⁸ Унутрашњи телесни орган 'бубрег', захваљујући својој карактеристичној морфологији јавља се и у другим моделима традиционалних загонетека, уп. нпр.: Пун брег бубрега. 'хлеб' (Новаковић 1877, 232), или: Пуна ливада бубрега. 'навиљци' (Новаковић 1877, 141).

¹⁹ Уп. следећу питалицу: Који ластар највећи у години порасте? – Цријево (Новаковић 1877, 255).

²⁰ Уп. примере у Sikimić 1996, 110–114.

[29] Убих вола између двоје планине, обадвије осташе кржаве. 'буха' (Новаковић 1877, 12)

[30] *Zaklah vola bivola*, међу двије планине; обје се планине закрватише. 'уш, кад се међу noktима убие' (Zovko 1930, 156)

[31] Закла волика на два долика а оба долика осташе кржава. 'уш' (Приједор, Непознати s. a., 8)

У следеће две варијанте мотив клања вола између две планине/два дола комбинује се са уобичајеним паремиолошким мотивом 'има крви, нема меса' [32–33], односно паремиолошкој кулинаруји:

[32] Убих вола међу два дола, крви мало, меса ни мало. 'буха' (Новаковић 1877, 12 уз следећи уреднички коментар: „Лв. Ков. има другу врсту „више крви него меса.” У овима се мисли на убијање бухе међу noktима. Иначе се ово под 7 и 8 узима и за одгонетљај 'уш'”).

[33] *Odvedoh vola, bivola*, међу двије планине и убих га; крви и коже доста, меса нимало? 'то је буха, кад се убие међу два nokta, или уши. Nokti се naznaчују kano двије планине' (Gaj 1869, 247).

И мотив клања вола на одређеном географском простору представља паремиолошку формулу; постоје бројне варијанте загонетке која клање вола лоцира у неки топонимом именовани простор, али се у наставку текста развија мотив недовољне или неисцрпне количине хране за људску заједницу (*село*).²¹ У следећем примеру 'село' је попило крв а бацило месо, што је сасвим у складу са денотатом који би требало да опише процес прављења ракије којом приликом се комина баца: *Закла вола бика на сред Јеловика, сво се село свика, крв ѿйише, а јело бацшише*. 'казан наложен и ракија' (Ј. М. 1870, 212).

Управо загонетка која описује клање вола лоцирано у простору два брда оштро дели јужнословенски фолклорни ареал на два дела: западни – коме припадају све наведене варијанте [27–33] и источни у којима је денотат доследно – 'сунце'. Наиме, бугарске и македонске варијанте загонетке наводе друго брдо као маркер велике удаљености до које је прснула крв животиње заклане на првом брду, уп. нпр. деиктички маркирану удаљеност два брда у следећој варијанти: *Заклах вол на тоя рид, крвта му цџкна на она*. (Стойкова 1970, 117–119). Линда Садник (Sadnik 1953, 57–59) бугарске варијанте загонетке повезује се остацима дионизијског култа и каснијег култа Светог Трифуна (клање вола практиковано том приликом) и везом крви и црвене боје неба приликом изласка и заласка сунца, а уводни елемент 'заклах/убих вола' представља паремиолошку формулу која се лако преноси у друге загонетке.

Крв у паремиолошком коду људске хране (*црвени колач*) постоји и у једној загонетци за 'буву', грађеној контрастирањем две боје, црвене и црне, односно буве и крви: Црн поп *црвене* колаче даје. (Новаковић 1877, 12). Крв паразита и у питалицама припада паремиолошкој кулинаруји, али, истовремено,

²¹ Овако је у следећем примеру из Црне Горе: Убих бика на врх брега Боровника; све се село свика: свак дође и по један део однесе, а мени остаде цео. 'кад се отресе дрво орах' (Кића 1925, № 1).

њена појава маркира смрт непријатеља и зато се у следећој питаљници означава као 'најслађа': Чија је крв најслађа? – Бухина. (Шіć Oriovčanin 1846, 225).²²

Неколико традиционалних питаљница садржи мотив 'пијења крви' за који се очекује успостављање једноставне логичке везе са паразитима како је то у Врчевићевим, вероватно ауторским, примерима загонетке за пијавицу [39–40]. Ипак, фолклор познаје и сложеније метафоре, као у претходно наведеним примерима ове синтагме у бугарским и македонским варијантама загонетке за 'сало/лој' [20–24]. 'Крв' се у синтагми 'пије крв' се може тумачити као нека друга телесна течност ('млеко' [34]), или течна материја (топљени восак [35]), а може остати и нетрансформисана, односно цела синтагма 'пити крв' може имати умерено значење: 'ранити/повредити до крви' [37–38]:

[34] Ко најмилијему *крв* пије? – Дијете матери млијеко. (Новаковић 1877, 256)

[35] Шта *крв* своју пије, а своју дроб једе? – Свећа. (Новаковић 1877, 265)

И друге варијанте питаљнице за 'свећу' грађене су у коду хране и могу алтернирати синтагме 'пити крв' и 'јести месо/дроб', у складу са семантичком везом крв/месо, о којој ће касније бити више речи.

[36] Шта на себе *живо месо* једе? – Свијећа. (Новаковић 1877, 265)

Иста замена синтагме 'пити крв' синтагмом 'јести месо', али у скоро нетрансформисаном значењу постоји у примерима питаљнице за алатку *остіан* којом се подбадају волови [37–38]. Иначе, у структурном погледу ова питаљница припада бројним загонеткама грађеним на временској опозицији дана и ноћи, односно смени дневних и ноћних активности у традицијској култури.

[37] Што дању *крв* *ишје*, а ноћу звезде броји? – Остан. (Новаковић 1877, 261)

[38] Што об дан *месо* *једе*, а об ноћ звезде броји? – Волонски остан. (Врчевић, Новаковић 1877, 272)

Бројне варијанте загонетке са денотатом 'остан' и у бугарском и македонском фолклору алтернирају мотиве 'пијења крви' и 'једења меса': *кръв пие/ (живо) месо яде* (уп. Стойкова 1970, 355, 628–629).

Екстерне крвопије: пијавица и комарац

Новаковићеве загонетке за 'пијавицу' биле су већ анализирани као део живог света у води (Сикимић 2013, 152–153). Наиме, Новаковићева збирка садржи три варијанте загонетке за 'пијавицу', све три добијене од Вука Врчевића [39–41],²³ па се све три морају узети са резервом:

[39] Криво ти је, криво ми је; на очи нам све *крв* *ишје*. (Новаковић 1877, 167).

[40] Нема очи ни главе, и цар га пуштаје, да му *крв* *ишје*. (Новаковић 1877, 167).

²² О 'буви' у руском фолклору и њеној симболици уп. Неклюдов 2005. Ова студија бави се руском традиционалном загонетком за 'буву', иначе добро потврђеном и у јужнословенском фолклору, уп. нпр.: *Црно малено вас дан цара вара*. (Новаковић 1877, 11).

²³ Постоји једна загонетка од десет стихова у његовој ауторској збирци (Врчевић 1857, 43, 90) у којој се '*крв ошћећена*' кодира као: *ошћервно ишће*.

[41] Месо је без кости, нема зуба ни очи, живо, гадно, а вазда гладно. (Новаковић 1877, 167).

Последња наведена варијанта садржи уобичајену паремиолошку формулу 'месо без кости', која иначе има опсцене потенцијале. Прве две садрже нетрансформисану функцију 'пијења крви', што би могло указивати на новије или ауторско порекло ове загонетке. Остаје отворено питање у којој мери је поступак лечења пуштањем крви уз помоћ пијавице припадао руралној традицијској култури Балкана и да ли је и када могао да уђе у традиционални фолклор.

У сваком случају, треба указати и на постојање бугарских загонетака за 'пијавицу' у збирци Светлане Стојкове које такође садрже нетрансформисан мотив 'пијења крви':

[42] Ту се свива, ту се разпуца, кџдето фани, *крџв* пуца. (Стойкова 1970, 289).

[43] *Крџв пие*, здраве дава. (Стойкова 1970, 289).

Слично као и загонетке за 'пијавицу', исти мотив 'пијења људске крви' имају и бугарске загонетке за 'комарца' (Стойкова 1970, 279). Збирка Стојана Новаковића (1877, 95) садржи само једну загонетку за овај денотат, али је она означена звездицом као вероватно ауторска будући да је и она добијена од Вука Врчевића.

Као животиња 'без крви' кодиран је 'пуж' [44]. Према Арчеру Тејлору, 'пуж' се још од класичних античких извора универзално у загонеткама кодира као 'без крви и/или костију али хода' (Тайлор 1951, 91–93).

[44] Живина *без крви* а добра је јести. 'Пуж' (Новаковић 1877, 180)

Црвен као крв

У анализираном корпусу који чине Новаковићева и Вукановићева збирка загонетака, као што је већ на почетку речено, нема одгонетке 'крв', она може да се јави само индиректно као део неке ситуације ('убијање паразита', на пример). *Крџв* се јавља само на левој страни, у тексту загонетке. Уобичајено је да се лексемом *крџв* и њеним дериватима (*крџав*) денотира црвена боја денотата: 'броћ' [45–46], 'језик' [47], 'пламен' [48].²⁴ Арчер Тејлор (Тайлор 1951) такође помиње стабилну везу црвено = крв у свом универзалном корпусу загонетака.

[45] Мајка ми је кмаста, отац ми је *крџав*; а ја кмасто *крџав*. 'броћ' (За последњи загонетљај бележи Врчевић као одгонетљај „бачва, вино и броћ”, но

²⁴ Уп. СД, одредница *крџв*: симболичке замене крви у словенској култури су вино, црвене нити и платно, биљка калина и друго. Према одредници *красный цвети* у словенској традицијској култури симболика црвене боје је амбивалентна (црвена нит, црвено платно, црвено јаје), указује се и на везу црвене боје са ватром и крвљу (у свадбеној симболици), посебно о томе в. и: Толстая 1996. Асоцијативни речник (Драгићевић, Пипер, Стефановић 2011, 251) такође показује универзалност асоцијације крв > црвено, ова веза није културно условљена већ је универзална, као и сви други делови човековог тела и људских (и анималних) физиолошких радњи. О симболици крви и црвене боје у јужнословенском фолклору уп. и: Бандић 1974, Поповић 1992, Поповић 2008, Роровић 2007, Раденкович 2011. У јужнословенској епици, међутим, уобичејени атрибут уз *крџв* је – *црна*.

ја мислим да томе загонетљају као одгонетљај може приличити само броћ, Новаковић 1877, 9) И друге варијанте загонетке за 'броћ' грађене су на контрастирању боја (црно / црвено / зелено).

[46] Црна кошара, зелени рогови а *црљени* волови? 'броћ' (Обрадовић 1895, 13)

[47] *Крвав* ђеко по пећини звечи. 'Језик' (Новаковић 1877, 79), варијанте: црвен / одеран

[48] У мојега коркомана *крвав* ћурак и долама. 'пламен' (Новаковић 1877, 169)

У другим варијантама овог последњег модела загонетке [48], у којима је неки псеудоантропоним обучен у *ћурак* и *доламу*, *ћурак* је црвене или зелене боје, а денотат је – у зависности од боје – 'лук' (= *црвен ћурак*) (Обрадовић 1895, 12), 'кукуруз' (= *црвена долама*) (Милеуснић 1901, 128), 'паприка' (Обрадовић 1895, 12), односно 'кестен' (Милеуснић 1901, 131), 'кукуруз' (Selim 1900, 35) (= *зелен ћурак*). Одевни предмет *ћурак* у варијантама замењује део тела (*ћур*) одговарајуће боје, па тако, уз *доламу*, 'паприка' има *црвен ћур*. (Новаковић 1877, 161; РСАНУ s. v. *доломан*).

Ова се паремиолошка узајамна замењивост *крв* : 'црвена боја' експлицира и у загонетци за 'дрен' ('јесте црвено, али није крв'):

[49] Живо је смил није; *црвено је крв није*; зелено је, јед није. 'Дрен' (Новаковић 1877, 46)

Од крви и меса

Друга универзална паремиолошка замена 'крви' јесте 'месо' коју садржи и следећа македонска загонетка [50]:

[50] *Крваво* висит, коштраво мислит. 'месо обесено и мачка' (Дебар, Шапкарев 1926, 190)

[51] *Црвено* висит, костраво чекат. 'месо обесено и мачка' (Дебар, Шапкарев 1926, 190).

У другој варијанти исте загонетке [51] 'крваво' паремиолошки сасвим регуларно алтернира са 'црвено', а постоје и други македонски примери у којима се 'месо' означава са 'црвено'.

У јужнословенском фолклору загонетка исте структуре (један актер 'виси', други актер 'мисли') такође има опсцену конотацију [52], али је денотат обично ситуација: 'мачка и миш' (Покрај трна чучи, чека жива меса. 'мачка и миш', Новаковић 1877, 126) или 'свиња и жир'. Ни у једној српској/хрватској варијанти ове загонетке не помиње се *крв*, али има потврда за замену 'црвено' > 'месо' [53].

[52] *Ћевјен* misli (sic!), *kosmat* misli. *Ће је то?* 'meso i maška' (Vrbnik na Krku, Žic 1910, 188)

[53] Црвен трчи па се спрчи. 'месо на жару' (Ужице, Познановић 1988, 189)

Ова семантичка веза постоји и ван фолклорног текста, тако је *крваво* > месо потврђено у тајним говорима: у тајном зидарском говору из Дебра *крвао* значи 'месо', слично је и у другим тајним македонским занатским говорима (БЕР 3, 34).

Клетва за крај: крваво срце

Приликом покушаја издвајања одређених словенских модела традиционалних загонетака у односу на, условно речено, универзалне, европске, односно балканске моделе (Сикимић 2012) показало се да су оквирни (уводни и завршни) структурни елементи загонетке универзални. Као специфичне паремиолошке формуле описани су 'метазагонетски елементи' текста – 'чудо', 'награда' за успешно одгонетање или 'клетва' за неуспешно одгонетање. Сутерисање чуда формулом у загонеткама је иначе универзално, а закључни елемент се односи на тешкоћу одгонетања и обећање награде за успех или казне за неуспех. Овај мотив је у традиционалној фолклористици називан 'германском формулом', а Арчер Тејлор је његову универзалност доказао на основу присуства у иранским, руским и турским загонеткама (Taylor 1943, 130). Џорџис и Дандис сматрају да су почетне и завршне формуле у загонеткама (као и у бајкама) факултативне, будући да су само стилистичка средства чије одсуство не утиче на општу структуру жанра (Georges, Dundes 1963, 113).²⁵

Две загонетке из Новаковићевог корпуса неуспешно одгонетање загонетке кажњавају (физичком казном?) 'крвавим срцем'. Очигледно се *срдашце/срце* схвата као део људског тела будући да припада метазагонетском елементу клетве. Такође је важно уочити да постоји рима ове две лексеме из метатекстуалног дела са лексемама из основног дела загонетке (*брдашце/бршце*). У варијанти [54], експлицитно се одређује адресат клетве: (онај) *ко ми неће казати*. Могућа је и елипса именована адреса ако се адресат налази у видном пољу загонетача (употреба личне заменице: *крваво ти срце ако не одгоненеш* [55]).

[54] Утече ми кубас уз брдашце низ брдашце; ко ми неће казати, крваво му срдашце. 'зец' (Новаковић 1877, 61)

[55] Утече памрак синоћ у мрак уз оно бршце, низ оно бршце, крваво ти срце ако не одгоненеш. 'сунце' (Врчевић, Новаковић 1877, 219)

Говорни чинови у тексту и контексту загонетке разликују се од говорних чинова у свакодневном говору, али и од говорних чинова у сакралним текстовима о којима је врло убедљиво писала Елена Левкијевска а за које су карактеристични илокутивна вишеслојност и индиректни, посредни говорни чинови (Левкијевская 2002, 202–229). Загонетке су део перформанса (слично као бајања, неодвојиве су од контекста и невербалног кода), подразумевају специјалну ситуацију, загонетачки контекст који је само изузетно интегрисан

²⁵ Формуле клетве у загонеткама могу бити и уско паремиолошке, али опште, својствене и другим фолклорним жанровима, као што је то здравица. Уп. у том смислу претње физичком казном, односно телесном деформацијом у загонеткама: *Савио ти Бој у козји рој* или *Кроз чибук се њровлачио, у лули ноје њрекшићао* (Катурић 1894, 75), исте ове клетве анализирани су и у контексту здравице у: Петровић 2006, 121–128. О клетвама за неуспешно одгонетање као интегралном делу текста загонетке, в. и Sikimić 1995; 1996, 223–227.

у записани и објављени текст загонетке.²⁶ Од записивача на терену зависи шта ће све бити укључено у 'текст' загонетке: био то иницијални захтев присутнима да се загонетка реши (који је могао бити експлицитан или имплицитан) и подразумевао илокуцију наредбе, похвалу, одобравање за успешно решење, ругање или казну за неуспешно решење. Загонетач стиче привремени повлашћени статус у оквиру загонетачке ситуације који му омогућава одређени степен власти. Постоје најмање два учесника загонетачког говорног чина: адресант (загонетач) и адресат (одгонетач, публика), њихов се однос изражава експлицитним перформативом, директивом (текстови јужнословенских загонетака – за сада – не показују да у њима постоји и чин молбе да се загонетка реши). Загонетач се, зависно од ситуације коју је *ex post* немогуће реконструисати обраћа свим учесницима загонетачке сеансе са конкретним илокутивним циљем. Илокутивним чиновима у тексту загонетке бави се украјинска фолклористкиња Оља Берегова (2010), њена анализа корпуса шпанских загонетака показује доминацију констатива у односу на друге говорне чинове.

Осим класичног фолклористичког приступа, дакле, на корпусу традиционалних загонетака могућа је и прагмалингвистичка анализа говорних чинова присутних у текстовима, али и у ширем загонетачком контексту који су својевремено записивали етнологзи и фолклористи на терену.²⁷ Недостаје систематизација постојећих анализа у домену прагматике јужнословенског/српског фолклора, оваква систематизација била би тема посебног рада, за сада би требало поменути да се фолклористи и лингвисти у Србији и у региону баве овом темом још од деведесетих година XIX века (уп., на пример, углавном на примерима малих фолклорних форми, студије: Ајдачић 1991; Петровић 1997, 2006; Малобабић 1999; Суботић 2008; Nikolić 2010; Detelić, Delić 2012; Детелић, Делић 2013; Алановић 2013; Клеут 2013; Лазић Коњик 2013; Сикимич 2015).²⁸

²⁶ О невербалним елементима загонетачке сеансе постоје деиктички маркирани докази и у тексту загонетке, на пример: Овако [изврнуто] пуно, а овако [исправљено] празно. 'капа' (Новаковић 1877, 84), или се именује (и показује) део тела на који треба обратити пажњу: Нуто, нуто, и прстом ти кажем. 'нокат на прсту' (Новаковић 1877, 144). Неке друге варијанте истог модела загонетке не подразумевају невербалне елементе, нпр.: Кад се преврне – пуно; кад се изврне – празно. За пример транскрипта загонетачког контекста уп. Walker 1984; етнографски описи понекад документују загонетачку сеансу, од новијих радова уп. Вукановић 1970, 4–8.

²⁷ Лингвиста Биљана Мишић Илић указује на потребу за историјско прагматичким истраживањима српског језика, да би се језик сагледао у комуникативној употреби у социокултурном и историјском контексту, односно „рурални идиом народног језика сачуван у народној књижевности” (Мишић Илић 2015, 16).

²⁸ У зборнику радова Толстой, Толстая 2013, прештампане су две старије студије Светлане М. Толстој засноване на теорији говорних чинова, једна посвећена прагматичкој интерпретацији обреда и обредног фолклора и друга посвећена вербалним ритуалима у народној култури. Монографија Е. Е. Левкиевске (Левкиевская 2002) на истом трагу бави се (између осталог) и језичком прагматиком словенских апотропејских текстова, монографија С. Б. Адонјеве прагматиком руског фолклора на грађи малих фолклорних форми Белозерског краја (Адонјева 2004), прагматиком текста источнословенских бајања монографија Татјане Агапкине (Агапкина 2010),

Завршна разматрања

Анализа концептуализације телесних течности (суза и крви) у тексту традиционалне загонетке узгредно је омогућила размишљања у два правца: прагматингвистичком, који открива два слоја илокуције, спољашњи и унутрашњи, први је усмерен на контекст загонетања (односно на метазагонетски текст, коментар, ако су га својевремено записали истраживачи, али је чешће изостао будући оцењен као редундантан) и други слој илокуције као инхерентни део структуре текста загонетке.

Други правац размишљања је усмерен на антропоанимално тело и његову физиологија из перспективе паремиолошког текста загонетке који садржи много више универзалних одлика у односу на традицијску културу будући да је ограничен морфолошким карактеристикама тела одлучујућим за успостављање логике загонетке. Ипак, изостанак 'крви' и 'суза' са списка тема у анализираном корпусу загонетака поново отвара тему табуисања телесног које намеће јужнословенска традицијска култура.

Извори и литература

- Агапкина 2010 – Т. А. Агапкина, *Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира*, Москва: Индрик.
- Адоньева 2004 – С. Б. Адоньева, *Прагматика фолклора*, Санкт Петербург: Издательство С. Петербургского Университета.
- Ајдачић 1991 – Дејан Ајдачић, Апелативни жанрови усмене лирике, *Narodna umjetnost* 28, 207–212.
- Алановић 2013 – Миливој Алановић, Модерна клетва: између наслеђа и новаторства, *Zbornik u čast Veri Vasić. Leksika – gramatika – diskurs* (М. Alanović, Ј. Dražić, G. Štasni, G. Štrbac, ur.), Novi Sad: Filozofski fakultet, 407–420.
- Бандић 1974 – Душан Бандић, Крв у религијским представама и магијско-култној пракси нашег народа, *Гласник Етнографској музеја* 37, 141–162.
- БЕР 3 – *Български етимологичен речник 3* (крес–минго), Софија: БАН, 1986.
- Берегова 2010 – Олга Берегова, Интенционалне значенња загадок, *Гуманитарні та соціальні науки: матеріали II Міжнар. конф. молодих вчених*, Львів: Львівська політехніка, 90–91.
- Бован 1980 – Владимир Бован, *Народна књижевност Срба на Косову. Народне зајонейке*, Приштина.
- Врчевић 1857 – Вук Врчевић, *Морално-забавне и шаливо јоучишћелне србске зајонейке*, Задар: У књигопечатњи Браће Батара.
- Вукановић 1970 – Татомир Вукановић, *Српске народне зајонейке*, Врање: Народни музеј, Раднички универзитет.
- Гаговић 2004 – Светозар Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), *Српски дијалектолошки зборник LI*, 1–312.
- Детелић, Делић 2013 – Мирјана Детелић, Лидија Делић, „Порклет био на оба свијета”: функционално и семантичко раслојавање клетви у усменој епици, *Зборник Майице српске за књижевност и језик* 61/3, 633–656.

да поменемо само најзначајније радове. Прагматиком фолклора бави се и пољска етнолингвистичка школа.

- Драгићевић, Пипер, Стефановић 2011 – Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српској језика. Од реакције ка стимулусу*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.
- Ђуровић 1992 – Радосав Ј. Ђуровић, Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник XXXVIII*, 9–378.
- Ј. М. 1870 – Ј. М. [Ј. Мишковић], Народне загонетке (Из рудничког краја), *Мајишца*, 212.
- Јовановић, 2011 – Миодраг Јовановић, *Полујласници и јайи у црнојорским јоворима*, Подгорица: ЦАНУ.
- Караџић 1821 – Вук Стефановић Караџић, *Народне српске ѝријовијејѝке*, У Бечу.
- Катурић 1894 – Вл. М. Катурић, Српске народне загонетке, *Босанска вила*, 75.
- Кића (1905–1926) – *Кића*, Ниш.
- Клеут 2013 – Марија Клеут, Јунаци говоре: комуникативни глаголи у српским епским народним песмама, *Zbornik u čast Veri Vasić. Leksika – gramatika – diskurs* (М. Alanović, Ј. Dražić, Г. Štasni, Г. Štrbac, ur.), Novi Sad: Filozofski fakultet, 371–389.
- Лазић Коњик 2013 – Ивана Лазић Коњик, Концептосфера појма *клејѝве* у лирским усменим песмама: лингвокултуролошки поглед, *Zbornik u čast Veri Vasić. Leksika – gramatika – diskurs* (М. Alanović, Ј. Dražić, Г. Štasni, Г. Štrbac, ur.), Novi Sad: Filozofski fakultet, 391–406.
- Косовац 1906 – Ј. И. Косовац, Народне загонетке, *Царијрадски јласник*, 6.
- Левкиевская 2002 – Е. Е. Левкиевская, *Славјанский обрег. Семантика и структура*, Москва: Индрик.
- Малобабих 1999 – Жељка Малобабих, Сакрални карактер мајчиних груди. Од обреда до вербалног текста и ријечи, *Српски језик IV*, 847–862.
- Милеуснић 1901 – С. Д. Милеуснић, Српске народне загонетке, *Архив САНУ*, Етнографска збирка 74/11.
- Мићевић 1952 – Љубо Мићевић, Живот и обичаји Поповаца, *Српски ејнојрафски зборник LXV*, 1–441.
- Мишић Илић 2015 – Биљана Мишић Илић, Историјска прагматика: нове перспективе за изучавање језика и традиције, *Зборник Мајишце српске за филолојију и линѝвистику 58/1*, 7–19.
- Молерови 1954 – Димитар и Костадин Молеров, Народописни материали от Разложко, *Сборник за народни умотворения XLVIII*, 1–580.
- Некљудов 2005 – С. Ю. Некљудов, Черненко, маленькое, царя шевелит, *Живая старина 4*, 132–136.
- Непознати (с. а.) – Непознати, *Ејнојрафска збирка 398/9*, Београд: Архив САНУ.
- Николић 1971 – Ж. Николић, Загонетке из рудничког краја, *Расковник IV/12*, 53–54.
- Новаковић 1877 – Стојан Новаковић, *Српске народне зајонейке*, Београд и Панчево: Књијарница В. Валожића и Браће Јовановића.
- Обрадовић 1895 – Милан Обрадовић, Збирка српских народних загонетака из Босне, *Просвейни јласник XVI*, 1–21.
- Петровић 1867 – Р. В. Петровић, Народне загонетке, *Вила*, 249–252.
- Петровић 1997 – Тања Петровић, Природа клетве и ѝене комуникацијске функције у српском језику, *Српски језик 2*, 87–95.
- Петровић 2006 – Тања Петровић, *Здравца код балканских Словена*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Познановић 1988 – Радослав Познановић, *Традиционално усмено народно сѝвара-лашијѝво ужичкој краја*, Београд: САНУ.
- Поповић 1892 – Ристо Поповић, Загонетке (из Зубаца), *Просвјейа I*, 141–142; 175.
- Поповић 1992 – Људмила Поповић, О семантици назива за црвену боју у руском, украјинском и српском фолклору, *Расковник 69–70*, 91–103.
- Поповић 2008 – Људмила Поповић, *Језичка слика сѝварносѝи. Којнијѝвни асѝекѝ конѝрасѝјѝвне анализе*, Београд: Филолошки факултет.

- Раденкович 2011 – Любинко Раденкович, Красный цвет в погребальной обрядности и народной демонологии славян, *Балканские чтения*, 94–99.
- РСАНУ – *Речник срѣскохрвайској књижевној и народној језика* 1–19, А–петогласник, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2015.
- СД 1–5 – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь по общей редакции Н. И. Толстого*, 1–5, Москва: Международные отношения, 1996–2012.
- Сикимић 1997 – Биљана Сикимић, Појела маца, *Кодови словенској фолклора* 2, *Храна*, 129–137.
- Сикимић 2011 – Биљана Сикимић, Просторне релације у традиционалним загонеткама, *Жива реч. Зборник у частј проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић* (М. Детелић, С. Самарџија, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 591–613.
- Сикимић 2011а – Биљана Сикимић, Птица без крила: птице у народним загонеткама, *Птице: књижевности, култура* (Д. Бошковић, М. Детелић, ур.), *Лицеум* 14, 9–26.
- Сикимић 2012 – Биљана Сикимић, Словенски модел текста загонетке: могућности реконструкције, *Заједничко у словенском фолклору* (Љ. Раденковић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 271–290.
- Сикимић 2013 – Биљана Сикимић, Загонет(а)ни подводни свет, *Aquatica, књижевности, култура*, (М. Детелић, Л. Делић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 131–161.
- Сикимич 2015 – Биљана Сикимич, Вербални дискурс детског фолклора у сербов и других јужнословјанских народа: возможности анализа, *The Serbian Language as viewed by the East and West: Synchrony, Diachrony and Typology* (Lj. Popović, M. Nomachi, eds.), Sapporo: Hokkaido University, 107–132.
- Сикимић 2016 – Биљана Сикимић, Дрво без корена. Дендроними у јужнословенским загонеткама, *Гора љљанова. Биљни свет у традиционалној култури Срба* (З. Карановић, Ј. Дражић, ур.), Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 81–94.
- Стијовић 2007 – Рада Стијовић, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, 1–321.
- Стойкова 1970 – Стефана Стойкова, *Български народни гатанки*, София: Наука.
- Суботић 2008 – Биљана Суботић, Синтаксичко-семантичка структура клетви у епским народним песмама, *Српски језик* 13, 137–148.
- Толстая 1996 – С. М. Толстая, Символика девственности в полесском свадебном обряде, *Секс и зротика в русской традиционной культуре* (А. Л. Топорков, ур.), Москва: Ладомир, 192–206.
- Толстой, Толстая 2013 – Н. И. Толстой, С. М. Толстая, *Славянская этнолингвистика. Вопросы теории*, Москва: Институт славяноведения РАН.
- Тунин 2012 – А. Е. Тунин, *Новогреческие загадки в сопоставлении с балканославянскими: семантика и структура*, Москва.
- Чачаров 1893 – П. А. Чачаров, Гатанки от Щип, *Сборник за народни умотворения IX*, 207–211.
- Шапкарев 1926 – К. А. Шапкарев, Гатанки от Македония, *Сборник за народни умотворения XXXVI*, 178–203.
- Bauman 1992 – Zygmunt Bauman, Soil, blood and identity, *The Sociological review* 40/4, 675–701.
- Buchowski 2010 – Michał Buchowski, "Nie rzucim ziemi skąd nasz ród", Polish contemporary discourses about soil and nation, *Public and private discourses of transformation* (Aleksandra Galasińska, Dariusz Galasiński, eds.), *Discourse Approaches to Politics, Society and Culture Volume 37*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 23–45.
- Detelić, Delić 2012 – Mirjana Detelić, Lidija Delić, Modelativni potencijal kletve u usmenoj epici, *Poznańskie Studia Slawistyczne* 3, 29–43.

- Gaj 1869 – Velimir Gaj, *Književna zabava hrvatsko-srbska IV*, Zagreb.
- Georges, Dundes 1963 – Robert A. Georges, Alan Dundes, Toward a structural definition of the riddle, *Journal of American Folklore* 76, 111–118.
- Gorovei 1898 – Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, București: Academia română.
- Ilić Oriovčanin 1846 – Luka Ilić Oriovčanin, *Narodni slavonski običaji*, Zagreb: kod Franje Suppana.
- Nikolić 2010 – Davor Nikolić, Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici, *Narodna umjetnost* 47/2, 147–162.
- Popović 2007 – Ljudmila Popović, Prototypical and stereotypical color in Slavic languages, *Anthropology of color. Interdisciplinary multilevel modeling*, Amsterdam, 408–422.
- Sadnik 1953 – Linda Sadnik, *Südosteuropäische Rätselstudien*, Graz–Köln: Hermann Böhlaus Nachf.
- Selim 1900 – Selim, Narodne zagonetke, *Behar* I, 35–36.
- Sikimić 1994 – Biljana Sikimić, Neke specifičnosti srpskohrvatskih narodnih zagonetaka prema opšteslovenskom kontekstu, *Јужнословенски филолоџ L*, 155–168.
- Sikimić 1995 – Biljana Sikimić, Ka rekonstrukciji balkanskog teksta, *Јужнословенски филолоџ LI*, 177–195.
- Sikimić 1996 – Biljana Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Sikimić 1998 – Biljana Sikimić, Analia serbica, *Ойццена лексика*, Ниш, 48–69.
- RJAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Taylor 1943 – Archer Taylor, The Riddle, *California Folklore Quarterly* 2, 129–147.
- Taylor 1951 – Archer Taylor, *English Riddle from Oral Tradition*, Berkeley: Univ. of California Press.
- Taylor 1953 – Archer Taylor, Riddles in dialog, *Proceedings of the American Philosophical Society* 97/1, 61–68.
- Walker 1984 – Thomas Walker, Some Interrogative and Ludic Dimensions of a Riddling Session, *Folklore Forum* 17/2, 161–175.
- Vuković 1890 – Marijan Vuković, *Sbirka zagonetaka*, Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare.
- Zovko 1930 – Ivan Zovko, Zagonetke (Bosna i Hercegovina), *Zbornik za narodni život i običaje XXVII*, 151–157.
- Žic 1910 – Ivan Žic, Vrbnik (na otoku Krku), narodni život i običaji, zabave, *Zbornik za narodni život i običaje XV/2*, 161–203.

Biljana Sikimić

OF BLOOD AND TEARS

S u m m a r y

The initial theme of this paper were bodily fluids – blood and tears – and their transformations in traditional South Slavic folk riddles and in the wider context of a riddling session. From the perspective of logic of riddles, paper deals with parasites (fleas, lice) as denotata and paremiological conceptualization of red color.

From the perspective of folklore text semantics and pragmalinguistic analysis, this paper deals with one riddle model containing dialogical structure and penalty folklore formula in the case of unsuccessful riddle solution.